

Eskişehir-Seyitgazi'de İki Kült Kimlik: Seyyid Battalgazi ve Şücâüddin Veli

Yağmur SAY*

İç Batı Anadolu'da oluşmuş kült kimlik ve alanlardan ikisi Eskişehir-Seyitgazi'de büyük izler bırakmıştır. Onların kültürel, dinsel ve folklorik etkileri günümüzde de devam etmektedir. Sözü ettiğimiz bu iki kült kimlik; Seyyid Battal Gazi ve Seyh Şücâüddin Veli'dir.

Emeviler döneminde Anadolu'da Bizans'a karşı yapılan savaşlarda ünlenmiş, Müslümanlar ve özellikle Alevi-Bektaşî Türkler arasında büyük bir gazi-veli kimliğiyle yüceltilip, destan kahramanı yapılmış "Müslüman Emir"¹ olarak adlandırılan Battal Gazi'nin tarihsel kimliğiyle, söylencelere dayanan edebî ve efsanevî kimliği bilimsel çalışmalarda dahi birbirine karışmıştır. Anadolu'da gerçek tarihî kişiliğine oranla efsanevî kimliği daha geniş bir etkiye sahip olan Battal Gazi, Endülüs'den Orta Asya'ya kadar bütün İslam uluslarının ortak malı haline gelmiştir.

Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman onun kahramanlık menkıbeleriyle karşılaşmışlar ve kendisine büyük hayranlık duymuşlar, bu sebeple onun menkıbelerini yeni bir yorumla ele almışlardır.

Bu suretle Anadolu'yu fethetmiş bir Türk kahramanına dönüşen Battal Gazi, muhtemelen XIII. yüzyıl ya da XIV. yüzyılda "Seyyidlik" payesi verilerek Peygamber soyuna bağlanmıştır. Böylece daha XIII. yüzyılda gerek halk, gerekse Bizans sınırındaki gaziler arasında bir "Gazi-Evliya" olarak kutsanmaya başlanan Seyyid Battal Gazi'nin aynı dönemde başta Kalenderiler olmak üzere Alevi ve Bektaşîler arasında da yaygın

* Anadolu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Eskişehir.

1 A.Y.Ocak, "Battal Gazi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul, 1992, s.204.

bir külte konu olduğu görülmektedir. Ancak bu önemli olayın nasıl ve hangi bağlantılarla meydana geldiği; önce Anadolu Kalenderilerinin, daha sonra da Alevi-Bektaşilerin ne gibi sebepler yüzünden onu Pir-i Abdâlân kabul ettikleri bilinmemektedir².

Ayrıca, Seyyid Battal Gazi, efsanesinin geniş ölçüde ün kazanması sonucu, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde büyük izler bırakmıştır. İstanbul, Maltepe'de Seyyid Gazi Kayası, Erdek'te kalesi, Kapadokya Karacadağ'da bir Cami, Caesarea (Hacı Halife-Hacı Kalfa)'da adına bir vakıf bulunmaktadır. Kırşehir'de ise ikinci bir türbe görülmektedir. Üçüncüsü de Çorum yakınlarındaki Ali Dağı'ndadır.

Seyitgazi yakınlarındaki Kırk Kızlar Dağı (Kırk Bakire Dağı), büyük bir ihtimalle Battal Gazi'nin romantik hikayelerinden biri olan "Kırk Prenses" menkıbesiyle bağlantılıdır³.

Battal Gazi'nin nereli olduğu hakkında da değişik görüşler mevcuttur. Battal Gazi, kimi yerde Şamlı, kimi yerde Antakyalı ya da Malatyalı, kimi yerde bir Türk⁴, kimi yerde de bir Arap⁵ olarak gösterilmektedir.

Menkıbevi eserlerde Seyyid Battal Gazi'nin bir de Nesebnâmesi kaydedilmektedir. Bu Nesebnâme Seyyid Hüseyin Gazi'den, Seyyid Ali'den başlayarak Seyyid Battal Gazi'yi dokuzuncu göbekte Hz. Ali'ye ulaştırmaktadır⁶.

Taberî ve diğer birçok kaynağın da gösterdiği gibi Battal Gazi'yi VIII. yüzyılda Emevîler devrinde yaşamış kabul etmek gerçeğe daha yakın görünmektedir⁷.

Bu durumda Battal Gazi'nin bilhassa 717-740 yılları dolaylarında, Emevîler'in

2 Ocak, "Battal Gazi" ..., s.188.

3 F. W. Hasluck, *Bektaşilik Tedkikleri*, Anadolu'nun Dini Tarih ve Etnografyasına Dair Tedkikat Merkezi Neşriyatı I, Çev: Ragıp Hulusi, İst.1928, s.90-98 ; Hasluck, *Christianity and Islam Under the Sultans*, C. I-II, Oxford, 1929, s. 704-716.

4 Ayrıntılı bilgi için bkz. A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, Madison, Wisconsin 1952, s. 238.; M. Önder, *Şehirler Şehire*, (Efsaneler, Destanlar, Hikayeler) Yapı Kredi Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1972, s. 190; V. C. Aşkun, *Eskişehir ve Uluları*, Eskişehir, 1978, s.1 7; İ. A. Sarar, "Edebiyatımızda Seyyit Battal Gazi", *Eskişehir I. Seyyid Battal Gazi Bilimsel Semineri, 22-24 Eylül 1977, Bildiriler*, Eskişehir, s. 97.; T. Alangu, *Türkiye Folkloru El Kitabı*, İstanbul, 1983, s. 14.; M. Şimşir - Y. Candemir, *Seyyid Battal Gazi*, Eskişehir, 1966, s. 6.; S. Arsoy, "Seyyit Battal Gazi ve Atı", *Eskişehir I. Seyyid Battal Gazi Bilimsel Semineri, 22-24 Eylül 1977, Bildiriler*, Eskişehir, s. 23.

5 F. W. Hasluck, Vasiliev'in tam aksine Battal Gazi'nin bir Arap kahramanı olduğunu kesin bir ifadeyle eserinde zikretmektedir (Hasluck, *Bektaşilik Tedkikleri* ..., s. 64).

6 Ayrıntılı bilgi için bkz.M. Aslanbay, *Seyyid Battal Gazi'nin Hayatı ve Bazı Menkıbeleri*, Eskişehir, 1953, s. 44.

7 Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayrüddinü'z-Zirkilî, *Kamûs-u Teracim*, C. IV, Beyrut, 1992, s. 74; Abdullah b. Mehmed - Abdurrahman b. İlgaz, *Tarih-i Dimaşk*, C. I, Beyrut, 1988, s. 137 - 141; M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1976, s. 232; Köprülü, *Türk Edebiyat Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul, 1980, s. 255; H. Tolasa, "Battal Gazi Destanı Geleneğinin Türk Halkı Arasında Doğuşu, Gelişmesi Üzerine Düşünceler ve Bu Geleneğe İlgili Bibliyografik Bir Döküm", *Eskişehir I. Seyyid Battal Gazi Bilimsel Semineri, 22-24 Eylül 1977, Bildiriler*, Eskişehir, s.103, 104; S.Arsoy,

Bizans'a karşı yürüttükleri mücadelelerde rol aldığını ve hem Müslüman hem de Hıristiyan kaynaklara yansıyan efsanevi şöhretini bu sırada kazandığını kabul etmek doğru olacaktır. Belirtilen kaynaklar Battal Gazi'nin Bizanslılarla Anadolu'da yaptığı mücadeleleri ayrıntılı olarak zikrederler.

Battal Gazi'nin muharebelerini anlatan söz konusu kaynakların zikrettikleri bölge, şehir ve kasaba isimlerine bakıldığında onun başta Malatya, Antakya, Amasya, Kayseri, Afyon ve Eskişehir yöresi olmak üzere, el-Cezîre (Güneydoğu Anadolu dahil) ve Suriye bölgelerinde faaliyet gösterdiği görülür. Hiç şüphesiz bu coğrafya gerçek muharebelerin olduğu coğrafyanın aynı olmalıdır⁸. *Battalnâme* başta olmak üzere birçok Türk kaynağı⁹ ise onu daha çok Malatya ve Antakya yöresinde savaşmış gösterirler ki bu; Abbâsiler dönemi Bizans mücadelelerinin menkıbeleşmiş şekillerinin Battal Gazi'nin kişiliği etrafında toplanmasından kaynaklanmış gibi görünmektedir. Osmanlı kaynakları da bu bilgileri tarihsel olaylar olarak kabul etmektedir.

Menkıbevi bilgilerle karışmasına rağmen tarihî kaynaklar Battal Gazi'nin öldüğü zamanı ve yeri tesbit ediyorlar.¹⁰ Ölüm tarihi üzerinde kaynaklar her ne kadar birleşmiş değillerse de olaylar ve bölgelerin tarihî yapıları bilindiğinden en azından 10 yıllık bir dönem içinde ölüm tarihine ulaşabiliyoruz. Ölümü ile ilgili rivayetlerin¹¹ en gerçeğe yakını; Battal Gazi'nin, bugün Eskişehir'in Güneybatısında yer alan Seyitgazi kasabasının bulunduğu antik Akroinon mevkiindeki bir muharebe sırasında şehid olduğudur¹². Birçok kaynak, onun ölüm tarihini 113 (731), 122 (740) ve 123 (741) olarak zikretmektedir¹³. Buna göre Battal Gazi'nin M. 730'lu veya 740'lu yıllarda Akroinon

"Seyyid Battal Gazi ve Atı", *Eskişehir I. Seyyid Battal Gazi Bilimsel Semineri*, 22-24 Eylül 1977, *Bildiriler*, Eskişehir, s.33.

8 Ocak, "Battal Gazi",..., s.189.

9 Bu kaynaklar menkıbevi bilgilerle iç içe girmiş olup, ayrıca Battal Gazi'nin de bir Anadolu Müslüman Türk savaşçısı olduğundan hareketle kaleme alınmışlardır. Bu tarz yaklaşımı Evliya Çelebi *Seyahatname*, 1982-1983, s.18,71 ve Mustafa Ali, *Mirkeatü'l-Cihad*, Topkapı Sarayı, No: 364.vrk., s.10 b'de de görmek mümkündür.

10 Battal Gazi'nin yaşamı ve ölümü menkıbevi bilgilerle o denli iç içe girmiştir ki, bunun en güzel örneğini günümüz araştırmacılarından F. Çelikkanat (F.Çelikkanat, *Eskişehir*, Eskişehir, 1990, s.97'da görmek mümkündür.

11 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah b.Mehmed-Abdurrahman b.İlgaz, *Tarih-i Dimaşk*, C.I, Beyrut, 1988, s.140,141.

12 Ayrıntılı bilgi için bkz. F. W. Hasluck, "Graves of the Arabs in Asia Minor", *Bulletin of the British School at Athens*, C. XIX, 1912-1913, s.187.; M.Canard "Al Battal", *Encyclopedie de l'Islam*, Leiden, 1971, C. II, s. 1136; P. N. Boratav "Battal", *İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, 1993, s.344; Hasluck, *Bektaşilik Tedkikleri...*, s.90-98; K.Wulzinger, *Drei Bektaschi - Klöster Phrigiens*, Berlin, 1913, s.7.

13 Bu konuda bkz. Abdullah b. Mehmed - Abdurrahman b. İlgaz, *Tarih-i Dimaşk ...*, s.141.; Teophanes, Cf. Les Travaux de F.W Broks, "The Sources of Teophanes and the Syciac Chronicles", *Dans Byzantinische Zeitschrift*, t.XV, 1906, s.578-587.

mevkiinde şehid düştüğü kabul edilebilir¹⁴.

İslam, Hıristiyan, Türk, Arap, Bizans vb. destani roman ve kahramanların çizdiği kültürel çevre ve karakter birbirine son derece benzeyen öğeler taşır. Farklı gibi duran, değişik etnik ve kültür çevresinin ürünü gibi görünen bu kaynaklarda sadece isimler ve yer adlarının değişmesidir. Özde anlatılan kahraman ve onun etrafında dönen olaylar hemen hemen hep aynı olmuştur. Kültürel açıdan aynı coğrafyalarda yaşamının, birbirini etkileyen kültür alışverişlerinin olmasının yanında tarihî açıdan da buna benzer bir görüntü çıkar ortaya.

Hıristiyan ve Müslüman unsurlar karşılıklı iki düşman sıfatı ile Türk-Bizans sınırları üzerinde yaşadıkları halde bile aralarında asla derin bir düşmanlık olmamıştır. Bizans yazarları daha XII. yüzyılın başlarında o zaman bir sınır bölgesi olan Beyşehir Gölü üzerindeki adacıklarda oturan Rumların, Türklerle sıkı ilişkileri sebebiyle Türk adet ve geleneklerini kabul ettiklerini hatta onlarla dostane ilişkilere girilerek Bizans İmparatoru'nun emirlerine önem vermediklerini kaydediyorlar. Digenis Akritas Destanı ile Seyyid Battal Destanı birbirinden derin dinî uçurumlarla ayrılmış iki düşman toplumun ifadesi değil, tam tersine yaşam şartları birbirine çok benzeyen ve birbirleriyle sıkı, hatta dostça sürekli iletişim halinde bulunan sosyal zümrelerin bir görüntüsüdür. Bunu Seyyid Battal romanının bir devamından başka birşey olmayan diğer bir Türk romanında yani *Danışmendnâme*'de, Trabzon İmparatorluklarıyla Akkoyunlu Türkmenlerinin mücadelelerinden bazı sahneleri içeren Dede Korkud'da da görmek mümkündür¹⁵.

Bu etkileşimlerin bir boyutu da Saint Georges kültüründe ortaya çıkmaktadır. Saint Georges ya da Aya Yorgi kültürünün, İslamiyetin Arap Yarımadası'nın dışına çıkarak Suriye, Irak ve Mısır bölgelerine yerleşmeye başladığı ilk dönemlerden itibaren Müslüman topluluklar arasında yer bulabilen, İslamleştirilmiş en eski Hıristiyan kültürlerinden biri olduğu düşünülebilir.

Örneğin İbn Kuteybe, Taberî, Mes'ûdî vb. tarihçi ve yazarlar eserlerinde Saint Georges menkıbesine ait önemli açıklamalar yapmışlardır. Söz konusu kaynaklarda Saint Georges, Cercis, Circis veya Curcis Nebî Aleyhisselam tarzında zikredilmektedir. Cercis Nebî'nin Musul'da bulunduğu inanılan bir mezarının, çok erken dönemlerde Müslüman halk arasında bir ziyaretgâh mahalli özelliğini kazandığı anlaşılmaktadır. Herveî, İbn Batuta ve Makrizî bu ziyaretgâhtan saygı ile bahsetmektedirler¹⁶.

14 Ocak, "Battal Gazi"..., s.204.

15 M. E. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, TTK Yay., Ankara, 1991, s.79, 80.

16 Ocak, "Anadolu'da XIII-XV. Yüzyılda Müslim-Gayr-ı Müslim Dini Etkileşimler ve Saint Georges (Aya Yorgi-Hagios Georgios) Kültü", *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1991, s.963.

Bazı kaynaklara göre Saint Georgios Kapadokyalı olup Diokletianus döneminde yaşamış bir askerdir. Hıristiyanlığı yaymaya çalıştığı için İznik'te başı kesilerek öldürülmüştür. Ölüm tarihi olarak Jülien takvimine göre 23 Nisan 303 kabul edilmektedir. Bizde de bu tarih Hıdırelleze rastlamaktadır. Müslüman Türklerin Anadolu'ya geldikleri zaman Saint Georges kültü ile ilgileri burada başlamaktadır. Müslüman Anadolu Türkleri onu Cercis Nebî olarak kabul etmenin yanında daha çok Hızır İlyas'la özdeşleştirmişlerdir. Zamanla bütün fethedilen bölgelerde Aya Yorgi kilise ve manastırları Hızır İlyas makamı olarak takdis ve 23 Nisan (6 Mayıs) da Hıdırellez günü olarak kutlanmaya başlanmıştır. Saint Georges'un beyaz atlı, savaşçı ve ejderha öldüren bir aziz oluşunun bu özdeşleştirmede en önemli bir araç olduğu açıktır. XIII.-XIV. yüzyıllarda Anadolu, XV. yüzyıldan itibaren de Rumeli fetihleri sırasında Saint Georges'un bu niteliklerinden faydalanmışlar ve onu kendi atlı savaşçı şeyhleriyle özdeşleştirmişlerdir. Örneğin Mecidözü'nde Baba İlyas-ı Horasanî'nin; Sulucakarahöyük'de Hacı Bektaş'ın; Rumeli Dobruca'da Sarı Saltık'ın ve Üsküp civarında Karaca Ahmed Sultan'ın Saint Georges'la aynı şahsiyet kabul edildiklerini söylemeliyiz. Bu kişilerin türbelerinin hem Müslüman, hem de yerli Hıristiyanlar tarafından ziyaret ve takdis olunduğunu, gerek yerli gerekse yabancı kaynaklar sayesinde tesbit edebiliyoruz. Bilindiği gibi Baba İlyas, Karaca Ahmed ve Sarı Saltık da beyaz atlı, savaşçı ve ejderha öldüren velilerdir¹⁷.

Arap vekayinâmelerinde çizilen Battal Gazi portresinin geniş ölçüde Türk kaynaklarının tasvir ettiği portreye benzediği hemen dikkati çeker. Arap vekayinâmelerine göre O, Hıristiyanların çok korktuğu bir cengaverdir¹⁸. Anneler yaramazlık yapan çocuklarını onunla korkuturlar¹⁹, çocuklarına onun kim olduğunu öğretmek için kiliselerinde resimlerini bulundururlar. Battal Gazi sık sık kilise ve manastırlara saldırır, rahiplerle temas halindedir. Ele geçirmek istediği kale ve şehirleri bazen kılıç kuvvetiyle bazen de aklını kullanarak kendisine bağlar. Bu tablo Türkçe Battalname'ye de uymaktadır.

Battal Gazi'nin menkıbevi kişiliği Anadolu Türkleri arasında da kendisini kuvvetle ortaya çıkarmaktadır. Türkler bu savaşçıyı gerçek kimliğinden çıkarıp klasik bir Türk Alp'i şeklinde düşünmüşler ve *Battalname*'yi muhtemelen XI. yüzyılın sonlarıyla XIII. yüzyılın başları arasındaki dönem içinde²⁰ bu anlayışa göre yeni bir yorumla oluşturmuşlardır. Destanın Türkçeye adapte edilmiş şeklinde Danişmend ailesi Battal Gazi'ye kadar gitmektedir.

17 Ocak, "Anadolu'da XIII-XV..." s.964.

18 Ayrıntılı bilgi için bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Giriş), Haz. İ. Parmazsızoğlu, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 1983, s. 71 ; Taberî, *Tarih-i Taberî*, Beyrut, 1987, s. 612 ; Abdullah b. Mehmed-Abdurrahman b. İlğaz, *Tarih-i Dimaşk*, Beyrut, 1988, s. 137-139.

19 Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah b. Mehmed - Abdurrahman b. İlğaz, *Tarih-i Dimaşk*,..., s. 137.

20 Ocak, "Battal Gazi...", s. 204,205.

Battal Gazi'nin Türkler arasında bu kadar çok sevilip bir "Gazi-Velî (Alp Eren) kimliğiyle yüceltilmesinde ve ululanmasında, şehit olduğu yerde eski bir Bizans dinî yerleşimi üzerinde bulunduğu varsayılan mezarının, I. Alâeddin Keykubad'ın (1220-1237) annesi tarafından bir rüya sonucu keşfedildiğini²¹ nakleden menkıbenin önemli bir katkısı olsa gerek. Bunun yanında bu tür sosyal-dinî yapıların inşasında özellikle Seyyid Battal Gazi Külliyesi'nde Selçuk Sultanının Danişmendlere karşı olan minnetdarlığının ispatı olarak gerçekleştiği tezi de ilginç bir değerlendirmedir²².

Wulzinger'e göre; Hazarasp'ın emriyle orada bir ziyaret tekkesi²³ yapılmış ve herhangi bir isteği olan herkes orayı ziyaret etmeye başlamıştır²⁴.

Menkıbelerin ve edebî ürünlerden Battalnâmenin etkileri o denli büyük olmuştur ki, Battal Gazi daha Selçuklular döneminden itibaren Anadolu'da özellikle sünni İslam inancı dışındaki Türkler (önce Kalenderîler, sonra Aleviler ve Bektaşîler) tarafından çok benimsenip yüceltilmiştir. Burada dikkatlerden kaçmaması gereken olgu; gerçekte Hz. Ali ve soyuna hiç de iyi gözle bakmayan bir hânedana, Emevîler'e mensup bir kişiliğin, bu niteliğinin unutulmuş en ön safta gelen bir evliya mertebesine çıkarılmış olmasıdır. Böylece, Emevî komutanı Battal Gazi, heterodoks Türk zümreleri arasında yerini Hz. Ali soyundan gelen Seyyid Battal Gazi'ye bırakmıştır.

Seyyid Gazi Zâviyesi, bütün Selçuklu ve Osmanlı dönemleri boyunca, mevcut Kalenderî zâviyelerinin en önemlilerinin de başında gelmiştir. Bu önem yalnızca onun merkez zâviye olmasından değil, aynı zamanda, yakın çevresinde bulunan Uryan Baba, Sultan Şucâ' (Şucâ'u'd-dîn) vb. diğer Kalenderî zâviyeleriyle çevrili bulunmasından da doğuyordu²⁵.

Battal Gazi'ye muhtemelen XIII. veya XIV. yazılda bir de Seyyidlik pâyesi uygun görülerek Peygamber soyuna bağlanmıştır. Battal Gazi'yi Hz. Ali soyuna bağlayan bir Siyâdetnâme vaktiyle zâviye şeyhleri tarafından muhafaza edilmekteydi²⁶.

Böylece daha XIII. yüzyılda gerek halk, gerekse Bizans sınırındaki gaziler arasında bir Gazi-Evliya olarak takdis edilmeye başlanan Seyyid Battal Gazi'nin aynı devirde başta Kalenderîler olmak üzere çeşitli sünnilik dışı topluluklar arasında yaygın bir külte konu teşkil ettiği görülür. Ancak bu önemli olayın nasıl ve hangi bağlantılarla meydana geldiği; Anadolu Kalenderîlerinin ne gibi sebepler yüzünden onu "Pîr-i Abdâlân" kabul ettikleri henüz tam olarak bilinmemektedir²⁷.

21. Ayrıntılı bilgi için bkz. F. W. Hasluck, *The Christianity...*, s. 704-716.; K. Wulzinger, *Drei Bektaşchi...*, s. 6.

22. İ. Hamî Danişmend, *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. I, İst. 1971, s. 28.

23. Wulzinger'e göre burası Aslında bir Atryum "avlu" idi.

24. Wulzinger, *Drei Bektaşchi ...*, s. 6.

25. Ocak, "Battal Gazi ...", s.187, 188.

26. Ocak, "Battal Gazi ...", s.187, 188.

27. Ocak, "Battal Gazi ...", s.187, 188.

Battal Gazi geleneği ve onun yarattığı edebî kişilik Anadolu insanını gerek kahramanlığı gerekse evliya kimliğiyle o derece etkilemiştir ki daha XIII. yüzyılda, o zaman Anadolu'nun hemen her tarafında kalabalık kitleler halinde görülmeye başlayan Kalenderî dervişleri O'nu kendilerine "Pir" kabul etmekte tereddüt göstermemişlerdir. Battal Gazi'nin türbe ve tekkesi, Kalenderiler'in merkez tekkesi durumuna yükselmiş ve bu konumunu XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar korumuştur. XV. yüzyılın başlarında Bektaşilik, pek çok şey gibi Battal Gazi kültürünü de devralmıştır²⁸. Bektaşî şairleri XVI. yüzyıldan itibaren gerek Battal Gazi'yi gerekse babası Hüseyin Gazi'yi hürmetle yâdeden nefesler söylemişler, aynı şekilde Alevî zümreler de onu büyük evliyadan saymışlardır. Alevî şairleri söyledikleri nefeslerin bir kısmını ona ithaf ettikleri gibi bir kısmında da onu ululamışlardır; ayrıca Battal Gazi'nin ve babasının kahramanlıklarını anlatan uzun manzum destanlar da yazmışlardır²⁹.

XVI. yüzyılda Seyid Battal Gazi adının, Türk ordusunun itici gücünü oluşturduğunu görüyoruz. Seyid Battal Gazi Tekkesi bu dönemde, yeniçerilerle yakın bağları olan Bektaşîlerin elinde bulunmaktadır³⁰.

Battal Gazi, sünnî halk şairleri tarafından da XV. yüzyıldan beri hem gazilik ve kahramanlık, hem de evliyalık yönleri vurgulanarak yüceltilegelmiştir.

Battal Gazi, erken dönemlerden itibaren Osmanlı gazileri arasında da büyük bir saygıya mazhar olmuştur. İççe geçmiş durumdaki menkıbe ve kaynaklar, O'nun, XV. yüzyıldan beri savaşa giden gaziler tarafından "Gazilerin Ulusu" olarak kabul edildiğini gösteriyor. Askerler yola çıkmadan önce onun türbesini ziyaret etmişler ve ruhanîyetinden yardım dilemişlerdir³¹.

Ayrıca bazı Batılı bilim adamları³² Gâziyân-ı Rûm diye adlandırılan Anadolu Gazilerini; "Elleri tahta kılıçlı Müslüman misyoner şövalyeler" olarak eserlerinde zikretmektedirler. Bu görüşe Müjgan Cunbur³³'da iştirak edip; "Onlar gerçekten de Müslüman misyonerlerdir. Onlar, yalnız şecaatleriyle tanınmış savaşçı kılıç erleri değil, Anadolu insanını millî-dinî birlik potasında sevgiyle birleştirmek isteyen gönül erleridirler" demektedir.

28 Cahit Öztelli ("Seyid Battal Gazi Romanı Üzerine Düşünceler", *Eskişehir I. Seyid Battal Gazi Bilimsel Semineri*, 22-24 Eylül 1977, *Bildiriler*, Eskişehir, s. 94) menkıbevi eserlerin tahlilini içeren kısa makalesinde; Battal Gazi'yi Alevilerin, Bektaşîlerin ve Ahilerin de "Pir" olarak tanıdıklarını belirtmektedir.

29 Ocak, "Battal Gazi...", s. 204, 205.

30 Hasluck, *Christianity ...*, s. 704-716.

31 Ocak, "Battal Gazi...", s. 204-205.

32 İ. Melikoff, *La Geste de Melik Danişmend*, C. I-II, Paris, 1960, s. 7.

33 Müjgan Cunbur, "Danişmendnâme ve Saltuknâme'ye Göre Seyid Battal Gazi", *Eskişehir I. Seyid Battal Gazi Bilimsel Semineri*, 22-24 Eylül 1977, *Bildiriler*, Eskişehir, s. 48.

Battalnâme'nin yazıya geçirildiği dönemden itibaren halk arasında çok okunmakta olduğu ve yüzyıllar boyunca birçok ilaveler gördüğü açıktır. Ayrıca eserdeki kültürel ürünlerin yüzyıllara ve coğrafyalara göre de değişiklikler gösterdiği açıktır.

Bunlardan biri Battal Gazi'nin Hızır İlyas ile olan menkıbeleridir. Hızır bu destanı romanlarda kahramanların yardımcısı, yol göstericisidir. Başları sıkıştığında veya ölümle burun buruna geldiklerinde Hızır ortaya çıkar ve kendilerini kurtarır.³⁴ Buna benzer bir başka destan da yine XIII. yüzyılda Arif Ali tarafından yazıya aktarıldığı sanılan ve Melik Danişmend Gazi'nin ilk Anadolu fetihlerini nakleden Danişmendnâmedir³⁵. Bunda da Hızır ile ilgili dikkate değer bölümler bulunmaktadır. Bunun yanında Dede Korkut³⁶ hikayeleri de önemli birer kültür ürünüdür. Aynı şekilde, aslında büyük bir menâkıbnâme kimliği de göstermesine rağmen kahramanlık destanı türüne de sokulabilecek olan Ebu'l-Hayr-ı Rûmî'nin *Saltuknâmesini*³⁷ de sayabiliriz.

Kahramânâne-dinî bir içeriğe sahip olan Battal Gazi Menkıbesi, Selçukluların ilk zamanından beri, manzum ve mensur birçok Battalnâmeler oluşmasına sebep olmuştur ki, H. Ethé haklı olarak, bunun esasında, askerleri Anadolu fethine hazırlamak amacıyla yazılmış bir eser olduğunu iddia etmektedir; önce kimin tarafından ve her ne amaçla yazılmış olursa olsun, o dönem Türklerinin ortak duygularını yansıtan bu eser halk arasında büyük bir ün kazanmış, hattâ Doğu Türkistan'a kadar yayılmıştır; orada da bu menkıbevî kahraman hakkında birtakım menkıbelerin varlığı, hattâ Aksu şehrinde onun mezarına rastlanması bunu gösterir; oradaki menkıbeye göre³⁸, Battal Gazi, H.

34. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Menâkıb-ı Gazavât-ı Seyyid Battal Gazî*, İstanbul, (Tarihsiz - Taşbasma), C. IV, s. 26,27).

35. Destan, Battal Gazi etrafında yine Türklerin yarattığı Battal Gazi Destanının bir devamıdır. Danişmend Ahmed Gazi de Battal Gazi gibi merkezi Malatyada bulunan İslam gazilerinin ve Ahmed Gazi de Battal Gazi vasıtasıyla Hz.Peygamber soyuna bağlanmaktadır.Bununla birlikte o, Türk kahramanları gibi Harczmlilerin yadigarıdır. Danişmend, Peygamberin bir işareti ile Rum gazasına memur olur (O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993, s. 123; Ayrıca Bkz. I. Melikoff, *La Geste de Melik Danişmend Gazî*, Paris, 1960, C. II).

36. Bkz. *Dede Korkut Kitabı*, Yay.: Muharrem Ergin, Ankara, 1964.

37. *Saltuknâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kısmı, No: 1612; Eser ve müellif için bkz. A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1961, s. 33-41; F. İz, "Saltuk-nâme", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1981, C. II, s. 971-977.

38. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ocak, "Sarı Saltuk ve Saltukname", *Türk Kültürü*, s. 195, Yıl XVII, Ocak 1979, s. 273-275; H.Ethé, bu menkıbeyi Almancaya tercüme etmiştir (*Die Fahrten des Saffid Batthal*, Leipzig, 1871). Ayrıca, Ethé, eserinin genel muhtevasında O'nu bir Osmanlı kahramanı olarak görür ve kişiliğinin Hıristiyanlığa karşı savaşan bir Müslüman olarak ortaya çıktığını vurgular. Ayrıca, Georg Husing (*Zur Rostahmsage, Saffid Batthal*, Leipzig, 1913)'in eseri de dikkate değerdir; bununla beraber, bütün bu araştırmalara rağmen, bu olay derinlemesine bilimsel anlamda incelenmemiştir. Ayrıca M. E. Köprülü ("Abdal"), *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1935)'nün verdiği bilgiler de son derece önemlidir.

81 (M. 700-701)'de Medine'de vefat ederek, Bakü'de defnedilen Muhammedü'l-Hanife'nin dördüncü torunu olup, İmâm Abdu'r-rahmân Alevî ismiyle tanınmıştır.

Battalnâme, tarihî bir şahsiyet olduğunda şüphe olmayan Battal Gazi'nin menkıbevi yaşamını, Anadolu'ya yerleşen Müslüman Türkler'in gözüyle aksettirir. Bu menkıbelere göre Battal Gazi, Hz. Ali soyundan Hüseyin Gazi'nin oğludur. Çok güçlü ve zekidir. Daha çocukken dinî ilimleri çok kısa bir zamanda öğrenmiştir. Savaş yöntemlerini aynı düzeyde iyi bilir. Abdülvehhâb³⁹ Gazi tarafından kendisine ulaştırılan Hz. Peygamber'in tükürüğü sayesinde bütün dilleri konuşur. Keşiş kılığında manastırlara girip İncil'den vaazlar verir. Rahiplerle tartışarak onları mağlup ederek İslama dönmeye mecbur eder. Hızır'la yoldaştır; sıkışık zamanlarda ondan yardım görür. Aynı şekilde perilerle de dosttur. Devler ve cadılarla savaşır; okuduğu dualarla büyülerini bozarak onları yener. Ateşte yanmaz. Vahşi hayvanlar emrine âmâdedir. Doğa güçlerine hâkimdir. Göz açıp kapayıncaya kadar uzun mesafeler aşar. Kullandığı silahlar "Dahhak", "Rüstem" ve "Hamza" gibi eski ünlü cengâverlerin silahları, bindiği atlar onların atlarının soyundan gelen atlardır. Bunlarla Hıristiyanlara karşı savaşır. Onları İslâm'a davet eder, davetini kabul etmeyenleri öldürür.

Battalnâme esas olarak Battal Gazi'nin Anadolu'da Hıristiyanlarla (Rumlar, Ermeniler ve diğerleri) yaptığı savaşları konu edinmekle beraber, bunlarla ilgili menkıbeler büyük çapta eski Türk inançlarından ve İran peri masallarından alınan motifler ve sahnelerle süslenmiştir. Bunlar ayıklandığı zaman geri kalan savaş menkıbeleri ise VIII. yüzyıldaki Emevî-Bizans mücadeleleri devrinden XI. yüzyılda Anadolu'da Türk fetihlerinin sürdüğü dönemlere kadar uzun bir zaman diliminin anılarını taşır⁴⁰. Bu savaşlarda merkez alan genellikle Malatya ve yöresidir⁴¹. Savaşlar, eserde, siyasî bir mücadele değil bir din savaşı (İslâmiyet-Hıristiyanlık mücadelesi) kimliği taşır. Cihad

39 Kaynaklarda adı sıkça geçen bir diğer Arap savaşçısı tarihi bir kahraman olan Abd-el Vahâb'dır. Hüseyin Gazi'nin babası olarak anılır. Mezarı Sivas'tadır. Arap vakanüvistlerine göre 730-731'de Roma topraklarında öldüğü söylenmektedir. Bütün bu kahramanların hemen hepsi, Seyyid Battal Gazi'nin söylencelerinde anılır. Abd-el Vahâb, sürekli olarak bahsedilen bir kişidir (Hasluck, *Christianity ...*, s. 704-716).

40 P. N. Boratav ("Battal", *İslam Ansiklopedisi*, MİB Yay., M. E. Basimevi, C. II, İstanbul, 1993, s. 349-351); İ. Melikoff ("Al-Battal", *Encyclopedie de l'Islam*, C. II, Leiden, 1971, s. 1137) çalışmalarında; Battalnâmenin ana bölümlerinin Haçlı Seferlerinden etkilendiğine inanıldığını ve özellikle Battal Gazi'nin mezarının bulunuşuyla ilgili yeni bölümün büyük bir olasılıkla XIII. yüzyılda Selçuklular zamanında eklenmiş olabileceğini belirtirler. Bunun yanında F. Çelikkanat (*Eskişehir*, Eskişehir, 1990, s. 96) eserinde; Battalnâmenin sonlarına doğru Selçuklular tarafından Anadolu'nun nasıl kuşatıldığını, fethedilen yerleri, kahramanlıkları içeren bölümlerin olduğunu ve ayrıca Battal Gazi'nin mezarının bulunması olayı, Çoban Baba'nın kerametleri ve Ümmühan Hatun hakkındaki bilgilerin bulunduğunu kaydetmekte, bu bölümlerin, belki de sonradan eklendiğini belirtmektedir.

41 F. Çelikkanat (*Eskişehir*, Eskişehir, 1990, s. 96, 97) eserinde; yukarıdaki bilgiye ek olarak İstanbul, Kız Kulesi, Bolu ve Seyitgazi ve çevresini de göstermektedir.

ve gazâ ruhu kendini çok kuvvetli bir şekilde hissettirir. Şehirlerde oturan Müslüman Türkler arasında meydana geldiği muhakkak olan bu destanda Battal Gazi "yarı evliya" bir karakter sergiler; bu onun öteki Türk destan kahramanlarıyla olan en önemli ortak yanındır. Melik Dânişmend Gazi ve Sarı Saltuk, Battal Gazi'nin isim değiştirmiş şekillerinden başka bir şey değildir. Bu da Battalnâme'nin tanımıyla Müslüman-Türk geleneklerine göre oluşmuş destanî bir halk hikâyesi olduğunu gösterir⁴².

Türk gazi tipini mükemmel bir biçimde aksettiren Battalnâme sadece halk arasında değil, XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlılar'ın Rumeli topraklarında başlattıkları fetihler ve mücadeleler çağında da gaziler arasında sevilerek okunmuştur. Kısaca O, Anadolu ve Rumeli coğrafyasıyla bütünleşmiştir. Battalnâme Anadolu dışında yaşayan Türk toplulukları arasında da sevilmiş, yazılıp okunmuştur. Bilhassa XIX. yüzyılda Rus işgali altında kalan Asya Türkleri Battalnâme menkıbeleriyle âdeta teselli bulmuşlardır⁴³.

Bölgedeki diğer önemli kült kimlik de Şeyh Şücâüddin'dir.

Kaynaklarda birbiri içine geçmiş birkaç Şücâüddin söz konusudur. Kaynaklar, bu konuda doğru ve ayrıntılı bilgi vermemenin yanında menkıbelerin de etkisiyle velî ve bir ermiş haline gelen Şücâüddin adeta birbirine karıştırılmış, birbiri içine sokulmuş, kimi yerde tek, kimi yerde de birkaç Şücâüddin görüntüsü yaratılmıştır. Buna örnek olması açısından Şücâüddin Külliyesi dedelerinden Nevzat Dede'nin bir açıklaması ilginçtir. Burada da kaynaklar gösterilmekle birlikte XV. yüzyılda yaşamış Şücâüddin XIII. yüzyıla kadar götürülmektedir; Sultan Şücâüddin, Baba İlyas ile aynı kişi gibi gösterilmek istenmektedir. Nevzat Dede'nin açıklamasında bu verileri Enver Behnan Şapolyo'nun *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi* isimli kitabına dayandırmakta, ancak Seyitgazi yöresinde külliyesi bulunan Şücâüddin ile açıklamasını verdiği Şücâüddin Ebu'l-Bekâ Baba İlyas'ın aynı kişi olmadığını belirtmemektedir. Burada daha çok menkıbevi bir yaklaşım izlenmekte ve Şücâüddin kültürüne inanan insanların düşünceleri bu eser kaynak gösterilerek adeta bir "don değiştirme" gibi bir izlenim yaratılmak istenmektedir. Nevzat Dede Şücâüddin'in 160 yaşında öldüğü bilgisini vererek bu kimliğin erenliğini, velîliğini ve bu kaynağın adeta doğruluğunu ispata çalışır. Şapolyo'daki kaydın hiçbir maddi delili yoktur⁴⁴.

Vilâyetnâme'de "Sultan Varlığı", "Şücâ" şeklinde adı geçen Şücâüddin'in ailesi, doğduğu tarih ve yer hakkında hiç bir kayda rastlanılmamaktadır. Ancak, Sultan Şücâüddin'in yaşadığı dönemi ve çevreyi, Şücâüddin'in temasta bulunduğu tarihî kişilikler yardımı ile elimizdeki vilâyetnâmeden nisbeten tesbit etmek mümkün olabiliyor.

42 Ocak, "Battal Gazi ...", s. 204,205.

43 Ocak, "Battal Gazi ...", s. 204,205.

44 Nevzat Dede, Açıklama, Tarihsiz, s. 2 (Y. Say Özel Kütüphanesi).

Vilâyetnâme'ye göre Şücâüddin'in "velâyet" gösterdiği yerler özellikle Seyitgazi merkez olmak üzere, buraya civar bulunan Melik Gazi, Bayındırözü, Nigârınçalan, Atlaçalın, Çamağaç, Karkın köyü ve Kırkkavak gibi yerlerdir.

Yine *Vilâyetnâme*'ye göre, yanındaki abdalları 200-300 arasında değişen ve içlerinde nüfuzlu Babalar bulunan Sultan Şücâ', genellikle köyün içinde değil daha ziyade köyün civarında oturmaktadır. Yazları bir yerden diğer yere giden Sultan, kışları bir mağarada geçirmekte ve bu müddet zarfında zengin müridlerinden biri tarafından beslenmektedir; fakat daha sonra Sultan Şücâüddin'in Seyitgazi'de bir tekke yaptırarak, bu tekke de yerleştiği de anlaşılıyor⁴⁵.

Özetle; Sultan Şücâüddin hakkında çok önemli bilgiler veren *Vilâyetnâme-i Sultan Şücâüddin'e* göre; XV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı, Çelebi Mehmed, II. Murad dönemlerini gördüğü, Rum Abdalları zümresine mensup önemli bir kimlik olduğu anlaşılmaktadır⁴⁶. *Vilâyetnâme*'de adı geçen bu iki sultanın isimleri ve onların çevresindeki bazı Osmanlı devlet adamları ile olan ilişkileri Sultan Şücâüddin'in yaşadığı dönemi açıkça ortaya koymaktadır. Ancak bununla birlikte doğum ve ölüm tarihi, ailesi ve yaşamı ile ilgili birçok olgu bugün için açık değildir.

Sultan Şücâüddin vilâyetnâmesine bakılırsa, bütün yaz durmadan dolaşan, kışın ise Seyitgazi'deki tekkesinde veya yakınlardaki bir mağarada yaşayan tipik bir Kalenderî şeyhidir. Döneminde bu zümre tarafından çokça takdis edildiği bilinmektedir. Sultan Şücâ veya "Sultan Varlığı" olarak adına rastladığımız Sultan Şücâüddin'in Timurtaşoğlu Ali Bey gibi devlet adamları, Seyyid Nesîmî, Kaygusuz Abdal vb. ünlü şeyhlerle de ilişkisi vardır. Müridleri Üryan Şücâiler olarak tanınan Sultan Şücâüddin'in gazilerle yakınlığı bulunduğu ve zaman zaman fetihlere de katıldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında Sultan Şücâüddin adının birçok Alevî-Bektaşî nefesinde hürmetle yâd edildiğine bakarak onun bu zümre tarafından da önemli evliyadan sayıldığı tarihî bir vâkı'âdır⁴⁷.

Sultan Şücâüddin hakkındaki yetersiz bilgi ve menkıbevî alışkanlık yetersiz veya yanlış sonuçlara ulaşan araştırmalara konu olmuştur. Örneğin Sultan Şücâüddin XIII. yüzyılda yaşamış gösterilmekte ve Babaî tarikatına mensup olup Hacı Bayram-ı Veli'nin

45 Köprülü, "Abdal"..., s.182.

46 Köprülü, *Tarih Kaynağı Olarak XIV-XV. Asırlara Ait Bazı Türkçe Menâkıbnâmeler*, Basılmamış Doktora Tezi, İst. 1953, s. 19; O. Köprülü, "Velâyetnâme-i Sultan Şücâüddin", *Türkiyat Mecmuası*, XVII'den Ayrı Basım, İst. 1972, s. 177-184; Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderîler*, Ank. 1992, s. 92, 93; Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yay., İst. 2000, s. 42; Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, TTK Yay., Ank. 1992, s. 55.

47 Köprülü, *Tarih Kaynağı...*, s. 20; Ocak, *Alevî ve Bektaşî ...*, s. 42 ; Ocak, *Kültür Tarihi ...*, s. 55; M. F. Köprülü, Üryan Şücâiler olarak adlandırılan Abdalların Baba Şücâ'in âsâsını taşıdıklarını, böylece onun büyük saygıya mazhar bir kişi olduğunu belirtmektedir (Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ank.1976, s. 30).

müridlerinden biri olarak medresesinde ders okuttuğu ve Babaî İsyanına katıldığından da bilindiği şeklinde tarif edilmektedir. Ayrıca ismi de "Şücaaddin Veli Baba Horasanî" olarak zikredilmektedir⁴⁸.

Romanya'da bir kısım Babaîlerin el aldıkları merkez Şücâüddin Ocağıdır. Mürşidleri Romanya'dan gelip buradaki Pîr evinden inabe almadıkça secde edilmeye layık bir kişi (*mesçüd*) olamazlar. Yörükân, Büyük Yayla Köyünde Bulgaristandan gelme Alevi muhacirlerin oturduğunu, bunlara Çelebi Alevileri, Şücâüddin Ocaklıları, Seyyid Battal Gazi'deki Bektaşî Babasının hulûl etmeye çalıştığını ancak her birinin buna karşı çıkarak izin vermediklerini, ayrıca Otman Baba Pîr Evinden de Şücâüddin'e süreklilerin geldiğini belirtmektedir⁴⁹.

Ocak, *Vilâyetnâme-i Sultan Şücâüddîn*'in yazım diline bakarak eserin XV. yüzyıla ait olduğunu, II. Murad'ın adı geçtiği yerlerde kendisinden yaşayan biri olarak bahsolunduğuna ve Fatih'in hiç anılmadığına dikkat edilirse, 1421-1450 tarihleri arasında kaleme alındığını söylemektedir⁵⁰. Buna karşılık O. Köprülü, eserin yazarının bilinmediğini, belki şeyhin müridlerinden biri tarafından yazılmış olabileceğini iddia ederken⁵¹, Ocak, metin içindeki bir beyitte yazarın adının açık bir şekilde Esirî olarak geçtiğini belirtmektedir⁵².

*Vilâyetnâme-i Sultan Şücâüddîn*⁵³, Sultan Şücâüddin'in menkıbelerini içermektedir. Eser doğumdan ölüme kadar bir tercüme-i hâl niteliğinde değildir. İçinde bazen argo deyimler hatta ağır küfürler de vardır. Menkıbelere dikkat edilirse, merkez Seyitgazi olmak üzere, adı zikredilen yaşam alanının; Bursa, Kütahya, Manisa, Ankara dolaylarından ibaret bir bölgeyi kapsadığı görülür. Buraları, XVIII. yüzyıla kadar Anadolu'da Kalenderîlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdir⁵⁴.

48 Kültür ve Turizm Envanteri 1987, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eskişehir Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Esk.1987, s. 3; Suzan Albek'de "Şücâeddin Veli Baba Horasanî İlyas" ismini kullanmakta ancak bu isim konusunda bir kaynak göstermemektedir (S. Albek, *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, Esk. 1991, s. 169).

49 Yörükân, *Anadolu'da Aleviler...*, s. 337.

50 Ocak, *Alevi ve Bektaşî...*, s. 43.

51 Köprülü, *Tarih Kaynağı...*, s. 13.

52 Ocak, *Alevi ve Bektaşî...*, s. 43.

53 Y. Z. Yörükân, Vilâyetnamenin tek nüshasının Hacı Bektaş Ocağından gelen kitaplar içinde Ankara Umumi Kütüphanesi, Tasavvuf, 2-27 numarada kayıtlı bir mecmua içinde olduğunu, mecmuanın kimsenin dikkatini çekmediğinden vilâyetnamenin şimdiye kadar kimse tarafından bilinmediğini söylemektedir (Yörükân, *Anadoluda Aleviler ve Tahtacılar*, Kültür Bak.Yay., Ank.1998, s. 113). Ancak bizim araştırmamızda Ankara'da hiçbir kütüphanede bu kayıt tarzı içinde bir katalog tesbit edilmemiştir. Buradaki kütüphanelerdeki yetkililer yukarıda zikredilen tasnifin Ankara kütüphanelerinde hiç olmadığını belirtmişlerdir. Bunun için vilâyetnamenin bu nüshasına ulaşamadığımızdır.

54 Ocak, *Kültür Tarihi...*, s. 55; A. Y. Ocak, *Alevi ve Bektaşî...*, s. 43.

Yörükân, Babaî kollarından birini temsil etmekte olan Şeyh Şücâüddin'in vilâyetnâmede eski bir şaman gibi hareket ettiğini, bu ananeyi yaşattığını söylemektedir. Vilâyetnâme'ye göre ; Sultan Varlığı, bazen geyik oluyor, insanlara doğru yolu gösteriyor, bazen bir kaz olup suya dalyor, Seyitgazi yakınlarında bir dağ kovuğunda yaşıyor, müridleriyle çıplak olarak geziyordur⁵⁵.

Şeyh Şücâüddin Veli Vilâyetnâmesinde işlenen olguları ve bunlara bağlı olarak çizilen Şücâüddin portresini tek tek inceleyerek karşımıza şu olgular çıkar: Kaygusuz, Cabbar Kulu, Sultan Varlığı (Şücâüddin) Vilâyetnâmesi gibi eserlerde dervişler ve atalar ile kötü ruhların, şeytanların mücadeleleri eski ananelerin değiştirilmiş, Alevileştirilmiş bir şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Vilâyetnâmede "Yemin=And" (Yer Gök hakkı için) yapılmaktadır. Yörükân, bu yemin olgusunun yer ile göğün Tanrı telakki edildiği bir devirden kalma olduğunu ifade etmektedir⁵⁶.

Vilâyetnâmedeki bazı kelime ve deyimlerin de önemi büyük olduğu gibi bunların da tarihsel ve kültürel alt yapılarının Türklerin İslamlaşma süreci öncesi dönemlerde bulmak mümkündür. Örneğin, "çarpmak", "çarpılmak" kelimeleri ile "burası tekin değil" veya "şurada hayalet vardır" cümlelerinin İslam dini veya kültürü ile bir ilgisinin olmamasına rağmen varlıklarını İslamlaşmadan sonra da sanki islam yaşantısının veya kültürünün içindeymiş gibi sürdürmüşlerdir. Keza "hortlak", "cadı", "iyi saatte olsunlar", "ermen", "eren", "yatır", "keşkem", "öcü" ve "ilah" kelimeleri de ifade ettikleri kavramlar unutulmuş olsa bile, varlıklarını eski devrin bir anısı olarak sürdürmektedirler⁵⁷.

Vilâyetnâmede de görüldüğü üzere Alevi-Bektaşî inanç ve kültüründe "Dedelik", "Pirlük", "Erenlik" çok önemli bir hareket noktasını işgal eder. Bu cümleden olarak Yörükân, İslamlaşma sürecinde adeta o topluluğun genel başkanlığına sahip "Kam"lar ortadan kalkınca, "Kamlık" işbölümünün gereklerinin dedelere kalmış olduğunu veya hükümet teşkilatı yüzünden beyliklerini kaybetmiş olan oymak beylerinin bu eksikliklerini kamların güç ve imtiyazlarını benimsemekle telafi etmeye çalışmış olduklarını, dedelerde görülen "Sihri" faaliyetin, bu intikalin bir semeresi olduğunu söylemektedir. Bunun içindir ki, Alevi-Bektaşâler erenlerine "Baba", "Ata", "Dede" demekle birlikte, onlara Sultan Varlığı, Hacı Bektaş, Hüsam Şah, Yediveren Sultan vb. tabirlerinde olduğu gibi başkanlık ve hükümet ünvanları da vermişlerdir⁵⁸.

"Dede, Şeyh, Ata, Baba vb." kimlikler o derece etkilidir ki yazılı veya yazılı olmayan efsanelerde bütün Anadolu'nun bunlar tarafından fethedildiğini görürüz. Efsane ve menkıbe geleneği bazı olayları daha detaylandırmış ve kişileştirmiştir. Örneğin,

55 Yörükân, *Anadolu'da Aleviler...*, s. 113.

56 Yörükân, *Anadolu'da Aleviler...*, s. 118.

57 Yörükân, *Anadolu'da Aleviler...*, s. 122.

58 Yörükân, *Anadolu'da Aleviler...*, s. 50.

Timurlenk'i Anadolu'dan çıkararak kişi Şeyh Şücâ'dır. Bursa'yı Geyikli Baba, İstanbul'u ise Yavdud Baba fethetmiştir⁵⁹.

Bunun yanında yine vilâyetnâmede görüldüğü üzere eski Türk geleneğine uygun olarak "Yer" ve "Gök"e dua etmeyi ibadetlerinin bir parçası haline getirmişlerdir. Yatırlar, evliyalar ve bereket gülbanklarında görüldüğü gibi dualarında "Allah ve Erenler" eşit ağırlıklı olarak ve yanyana yer almaktadır. Bununla birlikte "Cennet" ve "Cehennem" kavramları bile bu düşünce içerisinde dünyevî bir anlam içerir⁶⁰.

Kalenderî soylu olan Şücâüddin'in vilâyetnâmesi onun ve müridlerinin bu Kalenderî yaşantıyı halen sürdürdüğünün en önemli tanığı olarak görülebilir. Şöyle ki; Ocaklılar içerisinde bazen öyle cerbezeler, meczuplar bulunur ki, bunlar aynen eski şamanların hallerini yaşayarak ve onların tavırlarını takınarak diyar diyar dolaşırlar. Her fırsatta bir takım sihrî törenler icra ederler. Bunlar fakir, derviş kılıklı kişilerdir. Üzerlerine eşya parçaları veya *tus*'lar asarlar. Ellerinde bir boynuz ve garip bir kıyafet ile göğsü bağı açık olarak dolaşırlar. Bazıları dağ kovuklarında yaşar. Gerekteğinde cinleri toplayarak hastaları tedavi ederler. Şamanlar gibi fal bakarlar, gaibten haberler verirler. Bunlar içerisinde Allah ile kavga edenler ve onun görev ve selahiyetine şamanlar gibi müdahale edenler bulunur⁶¹.

Vilâyetnâmede işlenen önemli bir menkıbe ve kült "kemiklerden tekrar dirilme" olarak karşımıza çıkar. Kemik, çok eski çağlardan beri insan ve hayvan vücudunun en devamlı unsuru olarak görülmüştür. Bazı kavimlerdeki inançlara göre, ölümsüz olan ruh, kemiklerde bulunmaktadır. Bu nedendir ki, aralarında Türklerin, Moğolların, Fin-ogurlar ve Laponların bulunduğu bazı kavimlerde kemik, saygı duyulan bir nesne olarak görülmüş, avlanan hayvanların eti yendikten sonra kemikleri titizlikle korunmuştur. Bu düşüncenin temelinde, yeniden dirilişin kemikler sayesinde meydana geleceğine dair olan inanç yatmaktadır. Şamanizmde iskeletin bir anlamda yaratılıştaki ilk duruma dönüş kabul edildiği görülmektedir⁶². Bu düşüncenin izlerini Şücâüddin menkıbesinde de görmek mümkündür. Menkıbeye göre; Baba Mecnun adında İranlı bir şeyh müridleriyle Rûm (Anadolu) diyarına gelip Sultan Şücâüddin'e mürid olmak ister. Ancak daha önce onu denemeyi de düşünmektedir. Bu amaçla bir oğlak kılığına girer. Sultan adamlarına emrederek onu kestirir, derisini yüzdürüp kafasını ayırdıktan sonra etini bir kazanda pişirtir. Pişen et topluca yenilip bitince, geri kalan kemikler bir yerde toplanır. Baş ve deri getirilip kemiklerin üzerine konur. Bu işlem tamamlanır tamamlanmaz oğlak dirilir ve hemen arkasından yeniden insan şekline döner. Baba

59 Yörükân, *Anadolu'da Aleviler...*, s. 476.

60 Yörükân, *Anadolu'da Aleviler...*, s. 133.

61 Bu tarz yaşantı örneklerini Otman Baba ve İİacı Bektaş Vilâyetnâmelerinde de görmek mümkündür (Yörükân, *Anadolu'da Aleviler...*, s. 255).

62 Ocak, *Alevi ve Bektaşî...*, s. 170.

Mecnun olur. Bu kerameti gören Baba Mecnun hemen müridliği kabul eder⁶³.

Bektaşî menkıbelerinden nakledilen bu menkıbede kemiklerden yeniden dirilme inancı açık bir biçimde dile getirilmektedir. Martin van Bruinessen, Bektaşilerdeki bu inancın aynen İran'da Ehl-i Hak Kürtler arasında da çok yaygın olduğunu belirtmektedir⁶⁴.

Vilâyetnâme-i Sultan Şücâüddîn'de tenâsüh inancını yansıtan iki tipik menkıbe bulunmaktadır. İlkinde; Sultan bir gün abdallarıyla birlikte otururken onlara şöyle der: "Pîrler Seyyid Gazi donunda iken burada peltek dillü kardaşlar ile kapışur iken pîrlerün şunda bir altun sikke künk gibi geçüb dururdu. Hem bir altun maşraba ve bir altun üzengimiz kalub dururdu. Gelün, varalum, açalum." Bu söz üzerine dervişler söylenen yeri açıp Sultan'ın bahsettiği eşyayı bulurlar. Böylece şeyhlerinin çok zaman önce aynı yerlerde, yani Eskişehir çevresinde Seyyid Battal Gazi olarak yaşadığını, şimdi de Sultan Şücâüddîn'in bedeninde zuhur ettiğini anlamış olurlar⁶⁵.

İkinci menkıbede anlatıldığına göre ; bir gün birisi Sultan'a hiç kullanmadığı halde niçin elinde bir âsâ, başında bir frenk şapkası taşıdığını sorar. Sultan'ın âsâ için verdiği cevap şudur : "Köçegüm, pîrler Âdem donuyla cennetden çıktığımızda Havva bizden nice gün ayrı düşdü. Havvayile girü buluşıcak bize vâhişlik eyledi. Hakk'un izniyle Cebrâil cennetden getürdü, virdi, Havva'yı terbiyet eylemek için..." Şapka hakkında ise şunları söyler : "Pîrler Ali donuyla gelüb şehid olduğumuzda deveyi yedüb cismimizi götürmeğe geldik... Ol vakt yüzümüzde urduğumuz nikabdan didi."⁶⁶

Vilâyetnâmelerde anlatılan menkıbelerde sıkça rastlanılan diğer bir olgu da don (şekil) değiştirme ile ilgili motiflerdir. Eskiçağ insanların düşüncesinde yeryüzünde mevcut her cisim, her madde, bir kuvvetin taşıyıcısıdır. Ayrı (farklı) görünseler de türler arasında temelde yine de birtakım benzerlikler vardır. Bu benzerlikler, aralarında bazı şekil değişikliklerine yol açarlar. O halde bir cisim birden fazla görünüşler altında ortaya çıkabilir. Bir insan, hayvan veya bitki, veya bir eşya biçimine girebilir. Ancak bu görünüşte değişik şekiller geçici olup o cismin asıl özünü değiştirmezler. Şekil değiştirme genellikle üstün bir güç (Allah, cadı, sihirbaz, evliya vb.) tarafından, ya yapılan bir iyiliğe karşılık ödül veya kötülüğe ceza olarak gerçekleştirilmektedir. Çoğu defa bu motifle bir ağacın⁶⁷, hayvanın veya cansız bir nesnenin şimdiki haline nasıl geldiği

63 Ocak, *Alevi ve Bektaşî...*, s. 171.

64 Martin van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik : Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, Çev.: Hakan Yurdakul, İst. 2000, s.153, 154, 178, 179; Ocak, *Alevi ve Bektaşî...*, s. 171.

65 Ocak, *Alevi ve Bektaşî...*, s. 186.

66 Ocak, *Alevi ve Bektaşî...*, s. 186.

67 Kalendarî, *Alevi-Bektaşî menkıbelerinde ağaç (kutsal ağaç) motifi sıkça işlenir. Örneğin Hacı Bektaş vilâyetnâmesinde; "Hacı Bektaş Sulucakarahöyük'e gelir. Kendisine inanmadıkları için yüz çevirdiği kişilerden kurtulmak ister. Hırka Dağı'ndaki ardıc ağacına sığınıp kendisini kurtarmasını ister. Ağaç dal ve yapraklarıyla Hacı Bektaş'ı saklar. Gelenler O'nu bulamazlar. Hacı Bektaş burada 40 gün çile*

açıklanmaya çalışılmaktadır. Şekil değiştirmeyi anlatmak için Türk menkıbe, masal ve efsanelerinde "donuna girmek" deyiminin kullanıldığı görülür. Geyik donuna girmek; geyik olmak, güvercin donuna girmek; güvercin olmak anlamına gelir. Eldeki menakıbnâmelerde de don değiştirmenin pek çok örneği bulunmaktadır. Bunların hemen hemen tamamı hayvan şekline girme biçimini yansıtır⁶⁸.

Vilayetnâmede işlenen menkıbeye göre; bir gün Acem erenlerinden Baba Hâkî adıyla meşhur biri abdallarıyla Sultan Şücâüddin'e mürid olmak üzere Rûm'a doğru yola koyulur. Yolları bir çöle düşer. Tam çölün ortasında ilerlerken ani bir fırtına çıkar, yönlerini şaşırırlar. Yorgunluktan ve ümitsizlikten tükenmiş bir haldeyken, birden yanlarında yorgun tavırlı bir geyik belirir. Dervişler onu yakalayıp yemek amacıyla boğazına bir kuşak bağlarlar. Ama geyik silkinip az öteye kaçar. Tekrar yakalarlar. Geyik yine kurtulur. Bu şekilde onunla uğraşırken bir köyün yanına kadar geldiklerinin farkına varırlar. O sırada kovaladıkları geyik kayboluverir. Bunu gören müridler ve Baba Hâkî, erenlerden birinin kendilerini kurtarmak için geyik donuna girerek böyle yaptığını anlarlar. Nice zaman sonra Rûm'a gelip Sultan Şücâüddin'e misafir olurlar. Yemekten sonra Sultan, Baba'ya başlarına geleni o söylemeden bir bir anlatır ve geyiği yakalamak için kullandıkları kuşağı çıkarıp önlerine atar. O zaman Baba Hâkî ve abdalları kendilerini çölde fırtınadan kurtaran ve köyün yolunu gösteren geyiğin Sultan Şücâüddin olduğunu anlarlar ve topluca müridi olurlar. Bu menkıbede işlenen çok önemli bir olgu vardır ki o da, geyik şekline girmiş velilerin yol göstericilikleridir. Geyikler, kendilerini avlamak, zarar vermek isteyenleri bile mistik yola götüren bir kılavuz rolündedirler⁶⁹.

Bunların yanında kuş şekline girme motifi de sıkça işlenen bir diğer olgudur. Bu motif en çok *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*'de göze çarpmaktadır. Hacı Bektaş, Horasan'a hücum edip Müslümanların mallarını yağmalayan ve Ahmed-i Yesevî'nin nefes oğlu Katbuddin Haydar'ı esir alan kâfir Bedahşan halkıyla savaşmaya şahin donunda gitmiştir. Bedahşan ülkesini zappedip kâfir halkı imana getirmiş ve onlara Kur'an okuyup namaz kılmasını öğretmiştir. İşinin sona erdiğine kanaat getirdikten sonra silkinip bir güvercin olmuş ve halkın gözü önünde Horasan'a uçup gitmiştir⁷⁰. Hacı Bektaş, Ahmed-i Yesevî tarafından icazetle Rûm'a halife gönderildiğinde ise yine bir güvercin şeklinde Sulucakaraöyük'e inmiş ve bir taşın üstüne konmuştur⁷¹. Hacı Bektaş'ın, savaşa giderken

çıkartır". Bu ağaç o gündün beri kutsanmaktadır. Şücâüddin Veli vilâyetnâmesinde ise ; "Sultan Şücâ, sık sık Kırklar Çamı ve Bölük Çamı adlı iki çamın dibinde tapınmaktadır" (Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, İst. 1994, s. 480).

68 Ocak, *Alevi ve Bektaşî...* s. 206, 207; P. N. Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İst. 1978, s. 109.

69 Ocak, *Alevi ve Bektaşî...* s. 208, 209.

70 *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 10, 13; Ocak, *Alevi ve Bektaşî...* s. 219.

71 *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 18, 19; Ocak, *Alevi ve Bektaşî...* s. 220.

bir şahin, barış zamanlarında ise barış ve sükunet timsali olarak güvercin donuna girmesi dikkate değer bir olgudur. Yani O, yaptığı işin türüne göre don değiştirmektedir⁷².

Bu konuda daha birçok örneğin yanında bir menkıbe de Sultan Şücâüddin'e aittir. Rivayete göre bir gün, kendisine kurban olarak bir koyun vermeyen sürü sahibine kızan Sultan, oradakilerin gözleri önünde göğe havalanarak bir şahin donunda geri dönmüş ve koyun sürüsüne saldırmıştır⁷³.

Menkıbelerde kuş şekline bürünmenin yanında diğer hayvan motifleri de işlenir. Bu motiflerin işlendiği menkıbelerden ilkinde hiç şüphesiz *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*'de rastlamaktayız. Rivayete göre Ahmed-i Yesevî'nin şan ve şöhretinin artmasını çekemeyen bazı kimseler, onu hırsızlıkla itham etmek için boğazladıkları bir öküzü gizlice tekkenin mutfağına bırakırlar. Ertesi günü hırsızlık şâyiâsını yayıp her tarafı aramaya başlarlar. Bu arada tekkeye de girerler. Mutfaktaki öküzü görürler. Duruma çok üzülen Ahmed-i Yesevî dua ederek iftiracıları hemen oracıkta herkesin gözleri önünde köpek şekline sokar. İftiracılar önce ete saldırıp yerler, sonra birbirlerini parçalarlar⁷⁴.

Vilâyetnâme-i Sultan Şücâüddîn'de ise şöyle bir menkıbe anlatılır: Acem diyarından Rûm'a gelerek Sultan'a mürid olan Baba Mecnun, zaman zaman onun velâyetinden şüphe duymakta, fakat bunu içinde gizlemektedir. Bir ara topluca otururken Baba Mecnun aniden bir keçi olup melemeye başlar ve cemaatin ortasında gidip gelir. Bunun üzerine Sultan müridlerine keçinin başına bir tas su dökmelerini emreder. Dediği yapılmınca Baba Mecnun yeniden insan haline döner ve gidip yerine oturur. Artık Sultan Şücâüddîn'in gerçek velî olduğunu anlamıştır. Anlatılan bu iki menkıbede insanın doğrudan doğruya bir hayvan donuna girmesi, üstelik bu işin bir lânet sonucu oluşması söz konusudur⁷⁵.

Külte konu edilen diğer önemli bir motif de havada uçma olgusudur. Bu konuda iki menkıbe mevcut olup bunlar da *Vilâyetnâme-i Sultan Şücâüddîn*'dedir. Bunlardan ilkinde göre; bir gün Sultan müridleriyle otururken aniden vecde gelip herkesin gözü önünde bulunduğu yerden havalanarak göğe doğru yükselmiş ve bulutların üstüne çıkarak bir süre uçtuktan sonra yine yere inmştir. İkinci menkıbe ise yukarıda da zikrettiğimiz gibi kendisine bir koyun vermeyi reddeden sürü sahibine kızarak havalanıp

72 Ocak, *Alevî ve Bektaşî...*, s. 220; Kuş şekline girme konusunda ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz. Şenay Yola, "Zur Ornithophanie im Vilâyet Nâme des Hağgi Bektaş", *Islamkundliche Abhandlungen* H. J. Kissling, 1974, s.178, 179; Ergun, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, İst. 1955, C. I, s. 21; Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, s. 200.

73 Ocak, *Alevî ve Bektaşî...*, s. 221.

74 *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 14; Ocak, *Alevî ve Bektaşî...*, s. 223.

75 Ocak, *Alevî ve Bektaşî...*, s. 224.

uçmuş ve bulutlara doğru yükselmiştir⁷⁶.

Bölgede varlığını hâlâ kuvvetle sürdüren, dinsel ve sosyal yaşamın her alanında, Veli-Evliya kültü içinde, bölge insanının ve Alevi-Bektaşî düşüncesinin sıkı sıkıya bağlı olduğu Battal Gazi ve Sultan Şücâ kültleri, külte yeni oluşumlar katarak devam etmektedir⁷⁷.

Abstract:

Seyyid Battal Gazi and Sheikh Sucauddin are two cult figures whose influences are still alive in folkloric culture today. Battal Gazi, an Umayyad commander well known in the Islamic world from Andalusia to Central Asia, has become a legendary person in time. Though little is known about Sheikh Sucauddin, he is thought to have lived in the 15th century in Anatolia. Seyyid Battal Gazi and Sheikh Sucauddin cults constitute an important place in the Alevi tradition and their tombs are also venerated by non-Alevi groups.

Key words:

Seyyid Battal Gazi, Sheikh Sucauddin, cult personality.

⁷⁶ Ocak, *Alevi ve Bektaşî...*, s. 236, 237.

⁷⁷ Seyyid Battal ve Sultan Şücâ ile ilgili kitabımız yayınlanmak üzeredir.